10

on"k vfXu lj{k.ke ¼Åtk½

प्रियाः शिक्षार्थिनः पूर्वतनपाठे भवन्तः अग्नेः (ऊर्जा) विषये पठितवन्तः अस्मिन् पाठे वेदेषु अग्निसंरक्षणमहत्वस्य विषये पठिष्यामः वेदेषु अग्निं पर्यावरणनिर्माणाय आधारभूतम् एकं पञ्चतत्वं मन्यते । समस्तजगति ऊर्जायाः रूपे अग्नितत्वः व्याप्तः अस्ति ।

mís';kfu

एतत् पाठं पठनान्तरं भवन्तः सक्षमाः भविष्यन्ति :

- वेदेषु अग्न्यूर्जां वास्तविकरूपेणावगमने ;
- वेदेषु अग्नेः महत्वस्य मूलभावनाम् अवगमने।

10-1 on"k vXu% egRo rFkk lj{k.ke

वैदिकचिन्तनेषु अग्निं वैश्वानरं कथ्यते । वैश्वानरस्य तात्पर्यम् अस्ति विश्वं कार्येसंलग्नकारिका शक्तिः एतं वैश्वानराग्निं सृष्टेः निर्माणे मुख्यकारकं मन्यते। अस्यवैश्वानराग्नेः संरक्षकः मधुछन्दर्षिः कथयति –

^^vfXuehy iqjksfgre^^

¼_Xon%1-11½

vFkkr~ & अहम् अग्निम् इच्छामि । तस्योपासनां करोमि अग्नेः महत्वं प्रतिपादयन् ऋग्वेदे कश्यपर्षिः कथयति –

अग्निर्जागार तमृचः कामयन्तेऽग्निर्जागार तमु सामानि यन्ति।
अग्निर्जागार तमयं सोम आह तवाहमस्मि सख्ये न्योकाः ॥

¼_Xosn½ 5-44-15½

vFkkr~ & अग्निं जाग्रतकारिकाः ऋचाः कथ्यन्ते यत् तं सामवेदस्य ज्ञानं भवति । विद्या तथा सुखस्य प्राप्तिः भवति । सोमः तं बन्धुं मन्यते ।

अत्र ऋग्वेदस्यर्षिः ऊर्जायाः सदुपयोगाय तथा संरक्षणाय निर्देशं करोति । जाग्रतस्य तात्पर्यं अस्ति यथावत् निरन्तरं वर्धनम् । अस्माकं वैदिकचिन्तने अग्नेः रूपत्रयं भवति –

1. पार्थिवाग्निः
2. अंतरिक्षाग्निः
3. द्यौस्थानीयाग्निः

पृथ्व्यां यः अग्निः वर्तते तं पार्थिवाग्निः कथ्यते, स्थानीयं विद्युत् अंतरिक्षाग्निः तथा सूर्यं द्यौस्थानीयाग्निं मन्यते । अनेन प्रकारेण एषः वैश्वानराग्निः सर्वत्रस व्याप्तः अस्ति । सम्पूर्णचराचरं तथा जगत् अनेनैव देदीप्यमानम् अस्ति ।

अग्नेः महत्वं प्रतिपादयन् ऋग्वेदस्य ऋषिः अन्तरिक्षाग्निं प्रार्थनां करोति यत् सः अन्तरिक्षस्य उपद्रवैः अस्मान् रक्षेत् –

सूर्यो नो दिवस्पांतु वातो अन्तरिक्षात् ।

अग्निर्नः पार्थिवेभ्यः ॥

¼_Xosn 10-158-1½

vFkkZr & सूर्यः आकाशीयस्य उपद्रवेभ्यः, वायुः अन्तरिक्षस्य उपद्रवेभ्यः तथा अग्निः पृथ्व्याः उपद्रवेभ्यः अस्मान् रक्षेयुः

चित्रा 10.1 सूर्यः

द्यौस्थानीयम् अग्निं अथर्ववेदस्य ऋषिः रक्षार्थं प्रार्थयति –

^l;Z p{k"kk ek ikfg Lokgk^

¼vFkoZosn 2-16-3½

vFkkZr & हे सूर्य! आप मुझ पर दृष्टिपात रखते हुए मेरी रक्षा कीजिए। आगे कहा गया है कि हे सूर्य अपनी जीवन शक्ति से हमें प्रदीप्त कीजिए–

fVIi.kh

^^l;% ;t·fpLru r çR;p^^

¼vFkoZon 2--21-3½

वेदेषु अग्नेः हानिं करणे सति दण्डस्य विधानं वर्तते । अथर्ववेद प्रार्थना कृतास्ति यत् हे अग्नि! यः भवतां हानिं करोति तं भवान् पीडयतु ।–

^^vXus ;rs riL=ku rs ifrri^^

¼vFkoZon 2-19-1½

सौरोर्जायाः महत्वं निर्दिष्टं ऋग्वेदस्य ऋषिः कथयति यत् सूर्यतः निरन्तरम् ऊर्जा मिलति –

^^fo|}Lrk vfHk|.k%^^

¼_Xosn% 8-7-5½

vFkkZr & सूर्यस्य मरिचयः निखुतरूपीहस्तेन सर्वत्र व्याप्ताः भवन्ति ।

चित्रा 10.2 सौर–ऊर्जा

d{kk & 3

fVIi.kh

अस्याः सूर्यस्योर्जायाः वर्तमाने बहुमहत्वम् अस्ति अतः अस्माभिः सूर्योर्जा प्रति ध्यानं दातव्यम् । सूर्यतः प्राप्तोर्जायाः सदुपयोगः करणीयम् ।

ऋग्वेदे गृत्समदर्षिः कथयति यत् निपुरसूर्यस्य मिरीचिभिः उत्पन्नाग्निः तत्काले प्रज्वलनस्य शक्तियुक्तः भवति ।

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि।
त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥

¼_Xosn 2-1-1½

वैदिकचिन्तने सौरोर्जायाः महत्वं निर्दिष्टमभवत् यां प्रति संप्रत्यस्माकं ध्यानं गच्छन् अस्ति । सोरोर्जया विद्युत् निर्माणस्य प्रयत्नः भवनस्ति ।

चित्रा 10.3 सोरोर्जया विद्युत् निर्माणस्य प्रयत्नः

ऋग्वेदे कथितं यत् सूर्यं सोमः बलवान् करोति तथा सोमेन एषा पृथ्वी बलवती भवति । –

सोमेनादित्या बलिनः सोमेन पृथिवी मही ।

अथो नक्षत्राणामेषामुपस्थे सोम आहितः ॥

¼_Xosn 10-85-2½

सोमस्त तात्पर्यं प्रसङ्गानुसारं कुत्रापि चन्द्रमा कुत्रापि सोमलता तथा कुत्रापि सूर्यस्य संदर्भयुक्ताः सूक्ष्मवायवः'हाईड्रोजन,हीलीयम' अस्ति । पूर्वत्तरचर्चायां कथितमस्ति यत् सोमं सूर्यः बलवान् करोति । अत्रसोमस्य तात्पर्यः 'हाईड्रोजन,हीलीयम'सूक्ष्मवायवःसन्ति । यतोहि सूर्यतः सोमः एव ऊर्जायाः संचारं करोति ।

कथितमस्ति यत् जलस्य रसः सूर्ये स्थापितो वर्तते । –

अपाम्। रसम्। उद्वयसमित्युत्ऽवयसम्। सूर्ये। सन्तम्।

समाहितमिति सम्ऽआहितम्। अपाम्। रसस्य। यः। रसः।

तम्। वः। गृह्णामि। उत्तममित्युत्ऽतमम्। उपयामगृहीत

इत्युपयामऽगृहीतः। असि। इन्द्राय। त्वा। जुष्टम्। गृह्णामि।

एषः। ते। योनिः। इन्द्राय। त्वा। जुष्टतममिति जुष्टऽतमम् ॥

¼; tqosn 9-3½

यद्यत्र सूक्ष्मतया ऋचायाः दृष्ट्या पश्यमामश्यचेत् जलस्यरसः हाईड्रोजन, हीलीयम सूक्ष्मवायुनां संकेतं अस्ति ।

on"k vfXu lj{k.ke ¼Åtk½

अथर्ववेदे कथितम् अस्ति यत् जले अग्निः तथा सोमतत्वं मिलितमस्ति –

^^vfXu lkek fcHkfr vki jrrk%^^

¼vFkoZon% 3-13-5½

अग्नेः तात्पर्यं अत्र आक्सीजनवायुः वर्तते तथा सोमस्य तात्पर्यं हाइड्रोजन वर्तते अनेन उभयोः संयोजनम् अथर्ववेदे इंगितं मन्यते ।

यजुर्वेदे सूर्यस्योर्जायाः महत्वं प्रतिपादयन् कथितमस्ति यत् सूर्य त्वया प्रदत्तयोर्जया तथा तस्याः ऊर्जया अन्नादिकर्माणां सिद्धिकारको वर्तते, अतः भवन्तः अस्मान् श्रेष्ठकर्मणि संयुक्तं कुर्युः ।

ikBkUrk% ç'uk%

1. वेदस्याग्निः कतिधा वर्तते
2. द्यौस्थानीयायाः ऊर्जायाः अर्थं वदत ।
3. "अग्निमीले पुरोहितम्" अस्य कोऽर्थो भवति ?

HkoUr% fdà f'kf{krokUr%

- वेदेषु अग्नेः महत्वम्
- वेदेषु अग्नेः संरक्षणे चिन्तनम्
- वेदेषु सौरोर्जायाः उपयोगिता

d{kk & 3

fVIi.kh

ikBxr ç'uk 10-1

1. सूर्योर्जायाः महत्वं वर्तमाने कथं वर्धमानं वर्तते ?
2. अग्नेः (ऊर्जा) प्रकारान् लिखत

mÙkjekyk

10-1

1. त्रिधा
2. सूर्योर्जा
3. अहमगनिम् इच्छामि